

Livsmedelskrisen 1917: Dagen då Sveriges öde stod på spel

Text Karin Eriksson – Publicerad 2017-01-04 i DN (Dagens Nyheter)

I april är det hundra år sedan Sverige stod och vägde mellan reform och revolution. Då var det en mans lugna agerande som pekade ut riktningen för svensk politik. – Jag kan inte tänka mig ett mer tillspetsat ögonblick i de senaste 200 årens svenska historia, säger författaren och journalisten Per T Ohlsson. Här är historien om kommissarie Kempe, hyllad i DN redan 1917.

Tanken är att de nio trappstegen upp till porten till östra riksdagshuset ska leda oss nästan ett sekel bakåt. Författaren och Sydsvenskan-kolumnisten Per T Ohlsson stannar på översta avsatsen, och pekar på den öppna ytan framför Norrbro.

– *Där var det alltså fullständigt fullsmockat den här dagen i april 1917. Atmosfären var oerhört laddad, med alla dessa hungrande, frihetstörstande människor*, säger han.

Byggkonsulten Mats Kempe kastar en blick på riksdagshuset. Inskriften på fasaden avslöjar att byggnaden uppfördes 1895–1904.

– *Jag tänker på de här stackarna som stod här. Ingen mat. Inga pengar. Och så bygger överheten sådana här palats*, säger han.

Det hade varit en kall vinter 1917, en vinter när stora delar av Europa härjades av första världskriget, och livsmedelsbristen i Sverige var allt mer akut. I Västervik hade arbetarna gått samman i hungerdemonstrationer, och protesterna hade spridit sig över landet, i en våg av hungerkravaller. Det var brist på bröd, brist på potatis. **”Stockholms arbetare framföra till riksdagen tusentals medborgares krav i livsmedelsfrågan. Branting och Lindhagen tala till folkmassorna”**, konstaterade Dagens Nyheter i rubriken om hungerprotesten den 21 april 1917.

Inne i riksdagshuset skulle den nya statsministern, högermannen Carl Swartz, redogöra för livsmedelssituationen. Men inga demonstranter släpptes in.

– *Man kom fram till att det vore ett farligt prejudikat om folk gick direkt från gatan in i parlamentet. Så dörrarna låstes*, berättar Per T Ohlsson.

Vi stannar på trappan, för det var precis där allting hände, den där lördagen i april 1917, när Sveriges historia stod och vägde mellan revolution och reform. Här talade Per Albin Hansson, då andreredaktör för Social-Demokraten, senare svensk statsminister. Och hit kom Stockholms konservative polismästare Tamm. Han började höja sina vita handskar i en signal till polisstyrkorna.

– *Men det var då som min farfar grep in*, säger Mats Kempe.

”**Särskilt förtjänar poliskommissarien Kempe en eloge för sitt humana och säkra uppträdande**”, stod det i DN:s referat av dramatiken på trappan. 1969 skulle Social-Demokratens utsände Nils Horney skriva sina memoarer och avslöja detaljerna. När Tamm höjde sina vita handskar, fattade en annan och kraftigare näve tag i polismästarens arm och drog den nedåt. Kommissarie Anders Gustaf Kempe släpade in sin chef polismästaren i riksdagshuset.

– *Kempe satte kanske inte livet på spel, men han riskerade sin karriär och sin familjeförsörjning. Man kan bara fundera över vad som hänt om han inte hade ingripit. Tänk tanken att vi hade haft femton döda arbetare på riksdagens trappa*, säger författaren och mångårig DN-medarbetaren Ola Larsmo som lyft fram Kempes insats i dokumentärromanen **”Himmel och jord må brinna”** 1993 och i en DN-artikel 2002.

Per T Ohlsson ger scenen på riksdagstrappan en framträdande plats i storverket **”Svensk politik”** som kom 2014. Kanske var Sverige bara en hand från katastrofen.

– *Jag kan inte tänka mig ett mer tillspetsat ögonblick i de senaste 200 årens svenska historia*, säger han.

Vem var kommissarien, som med sitt resoluta ingripande förhindrade en katastrof utanför riksdagen?

Sonsonen Mats Kempe har tagit sig till trappan utanför östra riksdagshuset för att bistå med historieskrivningen.

– *Farfar var en fattig bondpojke från sydöstra Dalarna. När stugan blev honom för trång, vandrade han ned till Stockholm, och sökte jobb hos polisen*, berättar han.

Bondpojken gjorde karriär. 1907 utsågs Kempe till kommissarie och chef för centralavdelningen i Stockholm.

– *Jag vet att han nästan fungerade som livvakt åt Branting under en period. De kom mycket bra överens, även om farfar var liberal*, säger Mats Kempe.

1925 gick Anders Gustaf Kempe i pension. Han avled 1940, strax före 75-årsdagen. I dödsrunan i DN nämndes ingenting om hans insats under livsmedelsprotesterna. Mats Kempe föddes 1943, och har fått lära

känna sin farfar i efterhand, bland annat genom att läsa brevväxlingen mellan Anders Gustaf Kempe och en av döttrarna. Tonen är innerlig.

– *Jag har också fått berättat för mig att farfar var en glad och positiv person, säger han.*

1916–1919 svepte revolutionerna och inbördes-krigen genom Europa. I Sverige blev hungerdemonstrationerna ett steg på vägen mot demokrati. Frågorna om bröd och frihet kopplades ihop.

– *Sveriges regering hade ju misslyckats totalt med att komma tillrätta med livsmedelsbristen. Riksdagens verksamhetsfält var begränsat till framför allt försvar och lag och ordning, säger Gunnela Björk, historiker vid Örebro universitet.*

Kvinnorna deltog i högsta grad i livsmedelsdemonstrationerna, men hördes inte i den politiska debatten. Agitatoren Kata Dalström var i Norrbotten, dels för att övertala socialdemokrater att gå över till ett nytt vänsterparti, och dels för att agitera för rösträtten. Även de flesta vänsteroppositionella ville erövra makten med fredliga medel.

– *På den här tiden bodde de flesta i Sverige på landet. De levde fattigt och eländigt och isolerat. För dem var det inte alls självklart att demokratin skulle kunna förändra livsvillkoren, säger Gunnela Björk.*

Det fanns radikala krafter som ville se en revolution även i Sverige. Tidigare i april hade Lenin besökt Stockholm. Revolutionären fortsatte till Ryssland, samtidigt som den svenske social-demokraten och reformisten Hjalmar Branting åkte därifrån.

– *Det är ett sådant fantastiskt ögonblick i historien, när de båda tågen möts i natten, säger Per T Ohlsson.*

Gång på gång klarade kloka makthavare i Sverige att dämpa oroligheterna. Demonstrationen utanför riksdagen i april 1917 avrundades med sång och hurrarop för framtiden. Fem minuter senare var planen tom. **”Den imponerande demonstrationen slutade värdigt, lugnt och allvarligt som den börjat”**, skrev Dagens Nyheter. I december 1918 togs beslutet att införa lika och allmän rösträtt i Sverige.

– *Socialdemokraten Branting och liberalen Edén hade en exakt känsla för vad som rörde sig i tiden. Med beslutsamhet och några små taktiska eftergifter om till exempel rösträttsåldern tvingade de högern till reträtt och säkrade demokratins seger, säger Per T Ohlsson.*

Kanske spelade det roll att Sverige var ett land med över 100 års tradition av fred. Möjligen hade det under århundradens lopp också vuxit fram en förhandlingskultur eftersom Sverige traditionellt varit ett land med många självägande bönder.

– *Vi hade inte bara adel och kung i Sverige, vi hade också ett stort oberoende block i form av bönderna, säger Ola Larsmo.*

Riksdagens plenisal ligger i dag i västra riksdagshuset. Men trappan till östra riksdagshuset fungerar fortfarande som entré vid högtidliga tillfällen. Vi står där i en tid när nationalismen firar triumfer på båda sidor av Atlanten. Hemma i Sverige har politiker lovprisat svenska värderingar. Somliga talar hellre om universella värderingar som Sverige varit ovanligt bra på att försvara – som frihet och jämlikhet. Samtidigt diskuterar de politiska partierna hur de ska uppmärksamma minnet av demokratins genombrott i Sverige 1918–1921. Kanske kan två diskussioner smälta samman i en.

– *En del tror att vi har varit demokrater sedan stenåldern, men det har varit en utveckling i många försiktiga steg. Demonstrationen 1917 var ett ögonblick när det hade kunnat brista. Då fanns det en politisk kallblodighet som banade väg för författningsreformen. Det visar att det finns en pragmatisk väg till frihet och välstånd, säger Ola Larsmo.*

Kommissarie Kempes hand är en påminnelse om vad som präglat svensk politik sedan demokratins genombrott i början av förra seklet.

– *Det är inte det att det har saknats konflikter, men det har alltid funnits besinning. Och det har i sin tur besparat oss bitterhet och ineffektivitet, säger Per T Ohlsson.*

I **”Svensk politik”** beskriver han hur den lugnande handen gång på gång griper in i de svenska kriserna. Som i kohandeln 1933 eller i krispaketet 1992. Eller i S-MP-regeringens och allianspartiernas uppgörelse om regler för minoritetsstyre hösten 2014.

– *Decemberöverenskommelsen bygger på just den här reflexen i svensk politik. I praktiken gäller den ju fortfarande, säger Per T Ohlsson.*

Han tycker att Sverige har all anledning att högtidlighålla kommissarie Kempes ideal.

– *Vi lever i en tid när människor nästan känner en 30-talsskräck för allt som händer i världen. Då kan vi återvända till 1917 för att se att det finns en annan väg, där vi visar varandra ömsesidig respekt.*

Trappan vid riksdagen, den dramatiska dagen i april 1917. I förgrunden Per Albin Hansson. Bakom honom syns kommissarie Kempe.

1917

Anders Gustaf Kempe, kommissarie i Stockholm.

Vilhelm Adolf Tamm, polismästare.

Carl Swartz, nytillträdd svensk statsminister.

Per Albin Hansson, andreredaktör för Social-Demokraten. Social-demokratisk partiledare från 1925. Statsminister 1932–1936 samt 1936–1946.

Hjalmar Branting, socialdemokratisk partiledare och huvudredaktör för Social-Demokraten. Senare statsminister i flera omgångar från 1920 och fram till 1925.

Nils Edén, partiledare för Liberala samlingspartiet och liberal statsminister 1917–1920.

”Rapporteringen om livsmedels-krisen fyller DN:s förstasida söndagen den 22 april 1917. Den som bläddrar vidare kan ta del av platsannonsernas efterlysningar: En ung och energisk automobilman sökes, liksom en kapitalist villig att investera i en nybyggd mekanisk verkstad på andra sidan Östersjön. På sidan 4 följer en lång redogörelse av en riksdagsdebatt, med skarp kritik mot regeringen Hammarskjölds missgrepp och senkomna åtgärder.”

Detta hände också 1917

- Sveriges kung är Gustav V. Folkmängden uppgår till 5,8 miljoner. I Stockholm bor 413 000 personer.
- Kejsardömet i Ryssland kollapsade och den ryska revolutionen inleddes.
- Sveriges socialdemokratiska arbetareparti splittrades, och föregångaren till dagens Vänsterpartiet såg dagens ljus.
- Änglamakerskan Hilda Nilsson från Helsingborg dömdes till döden för att ha dränkt åtta av sina fosterbarn.
- Sverige återinförde passtväng och införde visumtvång för utlänningar. Även körkortet infördes.
- Finlands senat antog en självständighetsförklaring.
- Nobels fredspris gick till internationella Röda korset.

Källa: <https://www.dn.se/arkiv/nyheter/dagen-da-sveriges-ode-stod-pa-spel/>